मध्यति चलतः। अन्नतः विदाह्यन्नम्। विदाहि निष्पावकुलत्थसर्षपप्राकादि। संविदाह्यन्नस्य। संविदाहेऽन्नं यस्य भुक्ते विदग्धे तदुपरि भुञ्जानस्येत्यर्थः। अथ अन्नमुद्गाप्तिदर्शनं विदग्धाजीर्णभोजनस्य विशेषतो हेतुत्वार्थम्। पश्चात् वातशोणितं प्रकुप्येदित्यनेनान्वयः। एतेषां कारणानां मध्ये केनचिदायुः केनचिदुभयमपि प्रकुप्येत्। *। संप्राप्तिमाह।

"क्षतस्य रक्तं विदहत्याशु तच्च
दुष्टं सस्रं पादयोर्जायते तु।
तत् संसृष्टं वायुना दूषितेन
तत्प्राबल्यादुच्यते वातरक्तम्।"

पूर्वोक्तैर्हेतुभिः क्षतस्य समस्तं रक्तं विदहति अत्र दहधातुरविवक्षितकर्मकः। तेन विदहति विदग्धं भवतीत्यर्थः। तच्च दुष्टं रक्तम्। सस्रं अधोगतम्। पादयोर्जायते सञ्चितं भवति। तद्रुधिरं दूषितेन स्वहेतुवायुना संसृष्टं मिलितं वातरक्तं उच्यते। ननु चैवस्य संप्राप्तिरुक्ता सुश्रुतेन।

"शीघ्रं रक्तं दुष्टिमायाति तच्च
वायोर्मार्गं संरुणद्ध्याशु वातः।
क्रुद्धोऽत्यर्थं मार्गरोधात् स वायु-
रत्युद्रिक्तं दूषयेदुक्तमाशु।"

अत्र प्रथमं रक्तस्य दुष्टिरतो रक्तवातमिति व्यपदेशसूचितं भवत्यत आह। तत्प्राबल्यादिति। तस्य वातस्य दोषत्वेन प्राधान्यादातरक्तमिति व्यपदिश्यते। *। पूर्वरूपमाह।

"खेदोऽत्यर्थं न वा कार्श्यं स्पर्शाज्ञत्वं चतेऽतिरुक्।
सन्धिशैथिल्यमालस्यं सदनं पिडकोद्गमः।
जानुजङ्घोरुकट्यंसहस्तपादाङ्गसन्धिषु।
निस्तोदः स्फुरणं भेदो गुरुत्वं सुप्तिरेव च।
कण्डूः सन्धिषु रुक् दाही भूत्वा नश्यति चासकृत्।
वैवर्ण्यं मण्डलोत्पत्तिर्वातादृक्पूर्वलक्षणम्।"

अथाधिकृतवातस्य वातरक्तस्य लक्षणमाह।

"वातेऽधिकेऽधिकं तत्र शूलस्फुरणतोदनम्।
शोथस्य रौक्ष्यं श्यावत्वं शीतवातेऽधिकानयः।
धमन्यङ्गुलिसन्धीनां सङ्कोचोऽङ्गग्रहोऽतिरुक्।
शीतद्वेषानुपशयौ स्तम्भवेपथुसुप्तयः।"

तत्र पादयोः शूलादिकमधिकम्। यत आह सुश्रुतः।

"स्पर्शोद्वेगौ तोदभेदप्रशोषौ
स्वापोपेतौ वातरक्तेन पादौ।" इति।

अत्र सुप्तिः स्पर्शाज्ञता। *। अधिकरक्तं वातरक्तमाह।

"रक्ते शोथोऽतिरुक् तोदस्तान्त्रिमिचिमायते।
स्निग्धरूक्षैः समं नैति कण्डूक्लेदसमन्वितः"

अधिकपित्तं तदाह।

"पित्ते विदाहः संमोहः स्वेदो मूर्छा मदस्तृषा।
स्पर्शासहत्वं दरदाहः शोथपाकौ भृशौष्ण्यता।
विदाहश्च पादावेव बोद्धव्यः। यत आह सुश्रुतः।
पित्तास्रगभ्यासुग्दाहौ भवेता-
मत्यर्थोष्णौ रक्तशोथौ मृदू च।
पदाविति शेषः। अधिककफं तदाह।
कफेस्तैमित्यगुरुतासुप्तिस्निग्धत्वशीतताः।
गुरुतादयः पादयोरेव। यत आह सुश्रुतः।
कण्डूमन्तौ स्वेदशीतौ सशोथौ
पीनस्तब्धौ श्लेष्मदुष्टे तु रक्ते। *।

अतिक्रियमाणवातरक्तस्य उपद्रवानाह।

"अस्वप्नारोचकश्वासमांसकोथग्निरोगदाः।
मूर्छा च मन्दरुक् तृष्णा ज्वरमोहप्रकोपकाः।
हिक्कायाङ्गुल्यवीसर्पपाकतोदभ्रमक्लमाः।
अङ्गुलीवक्रतास्फोटदाहमर्मग्रहार्बुदाः।"

मांसकोथो मांसगलनम्। *। असाध्यत्वादिकमाह।

"एतैरुपद्रवैर्व्याप्तं मोहेनैकेन वापि यत्।
अक्षतक्षोपद्रवं याप्यं साध्यं स्यान्निरुपद्रवम्।
एकदोषानुगं साध्यं नवं याप्यं द्विदोषजम्।
त्रिदोषजमसाध्यं स्यादृग्यस्य च सुरुपद्रवाः।"

अथ वातरक्तस्य चिकित्सामाह।

"वातशोणितिनो रक्तं स्निग्धस्य बहुशो हरेत्।
अल्पाल्पं रक्षयेद्वायुं यथादोषं यथाबलम्।
उष्णाङ्गदाहतोदेषु जलौकोभिर्विनिर्हरेत्।
शृङ्गतुम्बैस्त्रिमिचिमाकण्डूरुग्वेदनान्वितम्।
प्रच्छितेन शिराभिर्वा देशाद्देशान्तरं व्रजेत्।
अङ्गे स्थाने न तत् स्थाप्यं रूक्षे वातोत्तरश्च यत्।
गम्भीरं श्वयथुं स्तम्भं कम्पं ग्लानिं शिरामयात्।
रोगानन्यांश्च वातोत्थान् कुर्यादायुररक्षितः।
विविधान् वातरोगान् वा मृत्युं वात्यवशेषितम्।
रक्तं कुर्यात्ततः स्निग्धात्तत्प्रमाणेन निर्हरेत्।
विरेचयेत्तु पित्तादौ स्नेहयुक्तैर्विरेचनैः।
वाह्यमाभ्यन्तरं चैव परिषेकोपनाहनैः।
विरेकास्थापनैः स्नेहपानैर्गम्भीरमाचरेत्।
दिवास्वप्नं च कोपं च व्यायामं मैथुनं तथा।
कटूष्णं गुर्वभिष्यन्दि लवणाम्लौ च वर्जयेत्।
पुराणा यवगोधूमशालयः षष्टिकास्तथा।
भोजनार्थे रसार्थे तु विष्किराः प्रतुदा हिताः।
आढकाढक्यो मुद्गा मसूराः सकुलत्थकाः।
यूषार्थे बहुसर्पिष्काः प्रशस्ता वातशोणिते।
सुनिषण्णकवेत्राग्रं काकमाची शतावरी।
वास्तूकोपोदिकाशाकं शाकं चौर्वकं तथा।
घृतमांसरसैर्भृष्टं शाकमत्स्या च दापयेत्।
हितो गोधूमचूर्णैश्च छागक्षीरघृतप्लुतैः।
वेपस्तदत्तिला भृष्टाः पिष्टाः पयसि निर्वृताः।
क्षीरपिष्टातसीभिर्वा वर्हमानफलैरपि।
दुग्धपिष्टैः प्रलेपैः स्याद्धितः पवनशोणिते।
गुडूचीशाकरस्नाभ्यां सपयस्कं घृतं हृतम्।
वातरक्तं निहन्त्याशु कुष्ठं हरति दुस्तरम्।"

गुडूचीघृतम्। *।

"तुलां पचेद्गुडूच्यास्तु जलद्रोणचतुष्टये।
पादशेषः कषायस्तु गोदुग्धं द्रोणकस्तथा।
तिलतैलाढकं ताभ्यां पचेन्मृद्वग्निना भिषक्।
वस्त्रमाबेस्ततो द्रव्यैः सम्यक्कल्कीकृतैः पचेत्।
मञ्जिष्ठा मधुकं कुष्ठं जीवनीयगणस्तथा।
एलागुरु च मृद्वीका मांसी व्याघ्रनखो नखी।
हरेणुः श्रावणी बीजं स्थिरा त्रामलकी तथा।
शृङ्गी श्यामा शताह्वा च विष्णुक्रान्ता च पञ्चकम्।
नागकेशरवालत्वक्पद्मकोत्पलचन्दनम्।
एतानि कल्कवस्तूनि कथितानीह कोविदैः।
पानेऽभ्यङ्गेऽनुवासे च तैलमेतन्निषेविणम्।
वातरक्तं तदङ्गोपद्रवानाशु नाशयेत्।
धन्यं पुंसवनं स्त्रीणां गर्भदं वातपित्तनुत्।
स्वेदकण्डूरुजायामशिरःकम्पार्दितामयान्।
हन्याद्व्रणक्षतान् दोषान् गुडूचीतैलमुत्तमम्।"

इति गुडूचीतैलम्। इति भावप्रकाशः।

(यथा च।

"हुताग्निहोत्रमासीनमृषिमग्रे पुनर्वसुम्।
पृष्टवान् गुरुमेकाग्रमग्निवेशोऽग्निवर्चसम्।
अग्निमारुततुल्यस्य संसर्गस्यानिलाद्रजोः।
हेतुलक्षणभेषज्यान्यथासौ गुरुरब्रवीत्।"

"अभिघातादभुग्नाच्च प्रदुष्टे शोणिते नृणाम्।
कषायकटुतिक्ताल्परूक्षाहारादभोजनात्।
हयोष्ट्रयानयानाम्बुक्रीडाप्लवनलङ्घनात्।
उष्णे चात्यध्वगमनाद्व्यवायाद्देशनिग्रहात्।
वायुर्विदह्ही दहेन रक्तेनावारितः पथि।
क्रुद्धस्तद्दूषयेद्रक्तं तज्ज्ञेयं वातशोणितम्।
खुड़ं वातबलासाख्यमाढ्यं वातश्च नामभिः।
तस्य स्थानं करौ पादावङ्गुल्यः पर्वसन्धयः।
स्तब्धादौ हस्तपादे तु मूलं देहो विधावति।
शैत्यात् सर्वसवत्वाच्च देहं गच्छन् शिरायवैः।
पर्वस्वभिहतं क्षुब्धं वक्रत्वादभितिष्ठते।
स्थितं पित्तादिसंसृष्टं तास्ताः कुरुते वेदनाः।
करोति दुःखं तत्रैव तस्मात् प्रायेण सन्धिषु।"

"उत्तानमथ गम्भीरं द्विविधस्तत् प्रचक्षते।
त्वङ्मांसाश्रयसुत्तानं गम्भीरस्त्वस्थ्याश्रयम्।
कण्डूदाहरुजायासतोदस्फुरणकुञ्चनैः।
अन्विता श्यावरक्ता त्वग्बाह्ये ताम्रा तथेष्यते।
गम्भीरे श्वयथुः स्तब्धः कठिनोऽन्तर्भृशार्तिमान्।
श्यावस्ताम्रोऽथवा दाहतोदस्फुरणपाकवान्।
वह्निदाहान्वितोऽभीक्ष्णं वायुः सन्धिषु मज्जसु।
छिन्दन्निव चरत्यन्तर्वक्रीकुर्वंश्च वेगवान्।
करोति खञ्जं पङ्गुं वा शरीरे सर्वतश्चरन्।
सर्वैर्लिङ्गैश्च विज्ञेयं वातास्रगुभयाश्रयम्।"

"रक्तमार्गं निहन्त्याशु शाखासन्धिषु मारुतः।
निवेश्याग्न्योन्यमाबाध्य वेदनाभिर्हरेदसून्।
तत्र सुप्तेदृक्शृङ्गजलौकः सूच्यलाबुभिः।
पृच्छनैर्वा शिराभिर्वा यथादोषं यथाबलम्।
रुग्दाहशूलतोदार्तादृक्स्रावं जलौकसा।
शृङ्गैस्तम्भैर्हरेत् स्रुतिकण्डूत्रिमिचिमायनात्।
देशाद्देशं व्रजत् स्रावं शिराभिः पृच्छनेन वा।"

"सर्पिस्तैलवसामज्जापानाभ्यङ्गनवस्तिभिः।